

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

*А. Г. Венгер (Дніпро)***ВНЕСОК МИКОЛИ КОВАЛЬСЬКОГО (1929–2006)
У ВИВЧЕННЯ НАРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ
ДОБИ ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

Микола Ковальський (1929–2007) належить до істориків, які своєю дослідницькою та наставницькою роботою залишили помітний слід у вітчизняній історіографії. Найбільш плідний етап творчості та наставництва історика пов'язаний з Дніпропетровським університетом (1967–1994), де він довгий час очолював кафедру історіографії та джерелознавства. Основна сфера наукових інтересів історика лежала в площині пізньосередньовічного джерелознавства історії України та історіографії. Оскільки проаналізовані праці історика написані в радянські часи, то категорія «пізні середньовіччя» вживається відповідно до радянської періодизації для XVI–XVIII ст. Зрештою, сам історик позиціонував себе дослідником пізнього середньовіччя. Одним із напрямів його дослідження було вивчення зарубіжних наративних джерел, у яких містилася інформація з вітчизняної історії. Окрім того, під керівництвом М. Ковальського було захищено цілий ряд дисертацій, що дало підстави говорити про «дніпропетровську школу джерелознавців», помітними представниками якої є Ю. Мицик, Г. Швидько, С. Плохій та інші¹. Саме це дозволило львівському історичному Ярославу Ісаєвичу резюмувати роботу вченого та педагога таким чином: «Був у нас Ваш студент, який займається Пасторієм (мова про Сергія Плохія – *А. В.*). Я, на жаль, не зміг допомогти йому чимсь конкретним, але ще і ще раз схилиюсь перед Вами: тільки Ви наполегливо і систематично готуєте на Україні нове покоління медієвістів й уже створили серйозну школу в Дніпропетровську, якої так бракує іншим університетським центрам»².

Свою увагу на зарубіжні наративні джерела історик звернув на початку 1970-х рр. Саме в цей час з-під його пера вийшла перша стаття з цього питання «Записки современников как источник по истории Украины второй половины XVI века»³. Стаття має оглядовий характер, у вступі автор розмірковує над специфікою оповідних джерел, особливо записок іноземців. Цінність цих джерел, на думку історика, у тому, що вони фіксують ті сторони життя, які вислизують з поля зору місцевих сучасників. Як правило, це опис окремих елементів побуту, звичаїв, подій. Тут же М. Ковальський додає, що не завжди трактовка іноземцем побаченого відповідає реаліям, проте важливим є сам факт фіксації. У своїх оцінках цього виду джерел думка М. Ковальського перегукується з тезами Михайла Марченка, викладеними в праці

«Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.)»⁴. Для повноцінного аналізу такого виду джерел М. Ковальський вважав за необхідне аналізувати не лише сам текст, але й біографію автора: національність, політичні погляди, ставлення до народу, який він описує, знання мови описуваного народу та ін.

Стаття М. Ковальського була не першою спробою в українській радянській історіографії проаналізувати записки іноземців як джерело з історії України. У 1959 р. було опубліковано згадану вище книгу М. Марченка, у якій автор обмежився короткою характеристикою біографій і текстів Михалона Литвина, Блеза де Віженера, Леонарда Городецького та Еріха Лясоти⁵. Вибір авторів і текстів М. Марченком обумовлений наявністю російськомовних перекладів, зокрема у книзі «Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси»⁶. Стаття М. Ковальського значно доповнювала працю М. Марченка, хоча неминучими виявилися деякі повторення, адже з-поміж одинадцяти авторів, згаданих дніпропетровським вченим, про трьох йшла мова у книзі М. Марченка. Значною перевагою праці М. Ковальського виявилось те, що він вийшов за рамки перекладених російською мовою текстів і залучив тексти джерел, перекладених польською мовою. Більшість проаналізованих текстів історик взяв із «Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690»⁷, виданої у 1864 р. Еразмом Рикачевичем.

Наступною в поле зору історика потрапила праця французького космографа Андре Тевет (1516–1590) «La cosmographie universelle d'Andre Thevet, illustree de diverses figures des choses plus remarquables veues par l'auteur».⁸ Заслугою цієї розвідки М. Ковальського стало те, що він вперше в російськомовній історіографії написав наукову біографію Андре Тевет. До нього коротка інформація про Тевет траплялася в М. Слуховського в контексті книжкових зв'язків Росії та Західної Європи⁹. Озвучені М. Ковальським біографічні свідчення про Тевет не були оригінальними і мали компілятивний характер, історик брав інформацію з декількох французьких довідників. Аналізуючи відомості про Східну Європу, наведені в «Космографії», М. Ковальський доходить висновку, що Тевет особисто не був на українських землях, а запозичив інформацію в інших авторів¹⁰. Дослідник відзначає, що в праці Тевет трапляються класичні для того часу помилки у трактуванні історії Північного Причорномор'я: змішано різні народи, неправильно вказано етногенез слов'ян і т. д.

Найбільшим недоліком «Космографії» Тевет, встановленим М. Ковальським, є плагіат із «Записок про Московію»

С. Герберштейна. З цього приводу М. Ковальський відзначає традиційність такого явища для тогочасної наукової культури, стверджуючи, що у Теве не знаходимо посилань на Герберштейна, подібно тому, як М. Меховський не посилається на використання ним твору Длугоша.

Окрім цього, М. Ковальський звертає увагу на велику плутанину у використанні Теве історико-географічних назв Волинь та Поділля, далі дослідник відмічає що французький автор неправильно вказує розташування міст та річок, на яких вони стоять тощо. У висновку історик говорить про серйозну текстуальну залежність Теве від Герберштейна. А головною заслугою «Космографії» вважає поширення інформації про Східну Європу, в першу чергу для французів. Ведучи мову про цю розвідку М. Ковальського, сучасний український дослідник Є. Луняк відзначає, що джерелознавець здійснив важливий аналіз українознавчих свідчень Теве¹¹.

До цієї теми М. Ковальський повернувся на початку 1990-х рр. Після того, як Україна стала незалежною, значно інтенсифікувалися дослідження відносин України та Західного світу. Одним з наслідків такої інтенсифікації стала поява збірника з історії українсько-французьких зв'язків «Хроніка– 2000. Україна – Франція», де було опубліковано статтю М. Ковальського «Французький подорожник і географ Андре Теве про Україну: з найдавніших часів до середини XVI ст.»¹².

Наступну джерелознавчу розвідку «Рейнгольд Гейденштейн и его известия об освободительной борьбе украинского народа во второй половине XVI века»¹³ вчений зробив разом зі своїм учнем, на той час кандидатом історичних наук, викладачем кафедри загальної історії Дніпропетровського університету Юрієм Мициком.

Статтю присвячено творчості польського історика німецького походження Рейнгольда Гейденштейна (1553–1620). На відміну від попередніх розвідок, у цій подана більш розширена біографія історика, скоріш за все, це можна пояснити доступністю літератури з цього питання. Історики визначають джерела, якими користувався Гейденштейн при написанні своїх праць, та дають коротку характеристику його основним доробкам. Актуалізуючи свою роботу, дослідники відзначають, що в російськомовному історіографічному просторі наявні переклади лише однієї праці Гейденштейна «Записки о Московской войне (1578–1582)»¹⁴ та уривки декількох інших праць¹⁵. Окрім цього, історики відзначили історіографічну долю доробку Гейденштейна в російськомовній та українськомовній історіографії, перелічивши вчених, які у своїх дослідженнях використовували його

праці як джерела, зокрема М. Карамзіна, М. Костомарова, К. Гуслистого та ін.

Аналізуючи відомості Гейденштейна про Україну, джерелознавці відзначають, що в ряді випадків його текст є запозиченим, зокрема опис Києва взято з тексту київського єпископа І. Верещинського. Поряд з тим автори говорять про важливість повідомлень Гейденштейна, особливо про міста: Білу Церкву, Переяслав, Брацлав. Дослідники визначили, що інші сюжети, зокрема присвячені повстанню К. Косинського, теж не були самостійними, вони запозичені з хроніки Іоахіма Бельського.

Найбільш цінним у працях Гейденштейна дослідники вважали інформацію про боротьбу українського народу проти турецько-татарської агресії та про селянсько-козацькі повстання проти шляхти. Автори відзначають, що Гейденштейн ставився до повстанців зверхньо, дотримуючись позиції панівної Речі Посполитої, тобто розцінював їх як «бунтарів» та «розбійників». Історики докоряють Гейденштейну і за те, що він однобоко трактував виникнення козацтва, стверджуючи, що козаками були засуджені до смертної кари та втікачі з різних країн, і займалися вони виключно грабунком татарських і турецьких купців. Дослідники відзначали тенденційність в оцінках ватажків та учасників повстань, зокрема Лободу Гейденштейн оцінював більш позитивно, ніж Наливайка. Історики пояснюють це тим, що Лобода керував повстанням, у якому брали участь реєстрові козаки, а в повстанні Наливайка брали участь низові. Саме шляхетським походженням Косинського історики пояснюють той факт, що Гейденштейн утримується від різких випадів у його бік.

Про невисоку достовірність творів Гейденштейна, на думку істориків, говорять фактологічні помилки, зокрема той факт, що він плутає керівників повстань.

Докоряють автори польському історику й тим, що він досить тенденційно висвітлює історію з Іваном Підковою, якого за наказом короля схопили та стратили. Історики називають таку політику короля у відношенні до Підкови зрадницькою, а польського історика таким, що вибілює вчинки короля.

Особливий інтерес та джерельну цінність історики вбачають в інформації, пов'язаній з каральними акціями Польщі стосовно повстанців, які очолив польний гетьман Станіслав Жолкевський.

У співавторстві з Мициком Ковальський проводить ще одне дослідження, присвячене вивченню німецької хроніки «Театр Європи»¹⁶. Використання та вивчення «Theatrum europaeum» (далі – «ТЕ») має довгу історіографічну традицію, першість у якій належить

західноєвропейській історіографії. У російськомовній історіографії це джерело почали використовувати на початку XIX ст. історики В. Берх¹⁷ та Є. Замисловський, а також С. Рождественський¹⁸.

У радянській історіографії старт у введенні цього джерела до наукового обігу зробив А. Гольдберг¹⁹, який традиційно для російського історіописання зосереджував увагу на відомостях з російської історії в «ТЕ». Окремі сюжети з історії України, відображені в «ТЕ», використовували М. Грушевський, І. Крип'якевич. Саме тому вивчення М. Ковальським та Ю. Мициком хроніки як джерела з історії України мало новаторський характер. Переклад досліджуваних глав хроніки зробила дніпропетровська лінгвістка Г. Лозено.

У вступі автори відзначають єдність методологічного поля у висвітленні подій на сторінках «ТЕ», стверджуючи, що історичні погляди авторів «ТЕ» стоять досить близько до ерудитської школи.

На протипагу думці історика С. Рождественського, який стверджував що «ТЕ» не має цінних відомостей з російської історії, М. Ковальський та Ю. Мицик вважали, що наявні в журналі відомості з історії України досить цікаві, особливо в перших 5 томах, які були присвячені Тридцятилітній війні і в яких містилася інформація про участь українських козаків. Автори припускають, що джерелом інформації про участь козаків у Тридцятилітній війні є «летючі листки», які заміняли в Німеччині газети. Також історики відзначають тенденційність автора Абеліна в оцінці козаків. Найбільш цінними свідченнями в «ТЕ», на думку істориків, є інформація про боротьбу українського народу з турецько-татарськими набігами.

Окрім того, історики відзначили, що в «ТЕ» фактично не знайшли свого відображення низка резонансних подій, які відбувалися на території України та Білорусії. Зокрема повстання Я. Острянина, К. Скидана, Д. Гуні, боротьба українців та білорусів проти покатоличення.

У висновку історики відзначають, що автори «ТЕ», будучи представниками правлячого класу, негативно ставилися до антифеодальної боротьби українського народу, але співчутливо ставилися до боротьби українців проти татар і турок.

Отже, одним з напрямів дослідження М. Ковальського стало вивчення польськомовних та німецькомовних джерел з вітчизняної історії пізнього середньовіччя (за новою термінологією – раннього Нового часу). Свої розвідки він провадив не сам, а зі своїми учнями, зокрема Ю. Мициком. Цінність наукової роботи вченого полягала в непідробній науковій новизні у межах як радянської, так і зарубіжної

історіографії. Адже ракурс, під яким він вивчав джерела (інформація з історії України), не використовувався зарубіжними дослідниками і був абсолютно новаторським для вітчизняної історіографії. Завдяки дослідженням М. Ковальського та його учнів було вивчено значну кількість європейських історичних пам'яток.

¹ Осягнення історії: зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя / гол. ред.: Л. Винар, І. Пасічник; ред. кол.: В. Смолій, С. Плохій, В. Степанков, Г. Швидько, Ю. Мищик, В. Сарбей, О. Мацюк. Острозька академія; Українське історичне товариство. Острог; Нью-Йорк, 1999. 596 с.

² Близняк М., Ковальська-Павелко І. «Як і Ярослав Дмитрович я був студентом історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка...». Листи Ярослава Ісаєвича (1936–2010) до Миколи Ковальського (1929–2006) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог. 2019. Вип. 28. С. 116–130.

³ Ковальський Н. П. Записки современников как источник по истории Украины второй половины XVI века // Некоторые проблемы социально-экономического развития УССР. Вип. 2. Днепропетровск. 1971. С. 116–146..

⁴ Марченко М. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). Київ. 1959. С. 38–39, 40.

⁵ Марченко М. Українська історіографія ...С. 39–40.

⁶ Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси / под ред. В. Антоновича. Київ. 1890. Вип. I (XVI ст.).

⁷ *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690.* T. 1. Poznań- Berlin, 476 str.

⁸ Ковальський Н. П. Сведения об Украине XVI века в «Космографии» Андре Теве (1575 г.) // Некоторые вопросы социально-экономической и политической истории Украинской ССР. Днепропетровск. 1973. С. 168–181.

⁹ Слуховский М. Из истории книжной культуры России. Москва. 1964. С. 101, 193.

¹⁰ Ковальський Н. П. Сведения об Украине XVI века в «Космографии» Андре Теве (1575 г.)... С. 74

¹¹ Луняк Є. Козацька Україна XVI-XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. Київ. 2012. С. 45.

¹² Ковальський М. Французький подорожник і географ Андре Теве про Україну: 3 найдавніших часів до середини XVI ст. // Хроніка. 2000. Україна – Франція. 1995. № 2–3. С. 82–87.

¹³ Ковальський Н., Мыщук Ю. Рейнгольд Гейденштейн и его известия об освободительной борьбе украинского народа во второй половине XVI века // Вопросы германской истории и историографии. Днепропетровск. 1976. С. 124–141.

¹⁴ Гейденштейн Р. Записки о Московской войне (1578–1582) / пер. с лат. И. И. Виноградова. СПб. 1889. 312 с.

¹⁵ Ковальский Н., Мыцкы Ю. Рейнгольд Гейденштейн и его известия ... С. 128.

¹⁶ Ковальский Н., Мыцкы Ю. Немецкое историческое сочинение «Theatrum europaicum» об освободительном движении украинского народа в первой половине XVII века // Вопросы рабочего и национально-освободительного движения. Днепропетровск. 1975. Вып. 2. С. 120–135.

¹⁷ Берх В. Царствование царя Алексея Михайловича. СПб., 1831. Ч. 1. 316 с.; Берх В. Царствование царя Алексея Михайловича. СПб., 1831. Ч. 2. 270 с.

¹⁸ Замысловский Е. Царствование Федора Алексеевича (Введение, обзор источников). СПб., 1871. Ч. 1. 216 с.; Рождественский С. Известия о России в историческом сборнике «Theatrum europaicum» // ЖМНП. 1891, май. Ч. 275. С. 57–78.

¹⁹ Гольдберг А. Известия о России в западно-европейских периодических изданиях XVI-XVII века // Вопросы истории. 1961 № 7. С. 204-207.

К. І. Степанян (Львів)

ДО ПИТАННЯ МОРФОЛОГІЇ ТА ТИПОЛОГІЇ ІСТОРИЧНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СПІЛЬНОСТЕЙ

Вступні зауваги. Природним чином дослідник минулого абстраговано оперує умоглядними моделями-реконструкціями. Вся міра історичної дійсності, пережитої міриадами людей, опосередковується ними. Повніше усвідомлена, пізнана, відчутна вона може бути, якщо скрупульозно розглядати актуальну, безпосередньо доступну нам констеляцію – гетерогенний та адаптивний комплекс завжди амбівалентних (деструктивних та конструктивних, потенційних або (ре)актуалізованих, імпліцитних та експліцитних) структурних складників – в «генеалогічній» призмі спадкоємства. Пізнана з усвідомленням синтетичної природи всіх «геологічних страт», накопичених під час поступового її розгортання, експлікації потенціалів, досягнення нових рівнів складності. І лише через шлях узагальнення можливе глибше оприявлення всієї складності і динаміки векторних флуктуацій, рівнів взаємодії та взаємозумовленості потенціалів і явищ. Аби не зупинятись на декларації потреби, пропонуємо модель формування унаочнюючої бази даних міжспільнотних реляцій (зв'язків та відношень). В них відомі (суб)культурні та макроетнічні, національні, політичні спільності та спільноти були б подані з переліком привнесених, започаткованих культурних явищ, перебраних та / або переданих запозичень. З

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті)	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518